

"De Fivel"

door Reint Wobbes

verslag van de lezing van woensdag

11 april 2018 in Vita Nova

Historische Vereniging

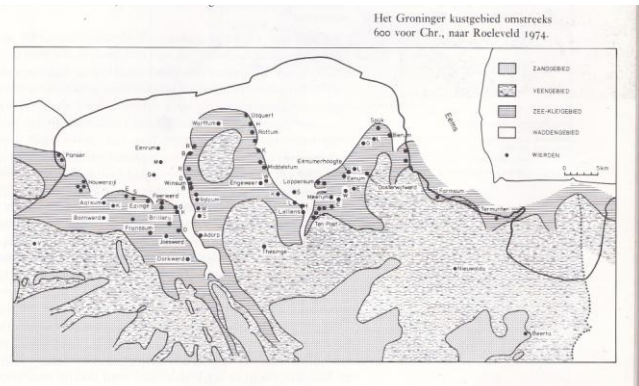
Middelstum

Bij afwezigheid aan het begin van de lezing van de voorzitter heet vervanger Jetze Smit de aanwezigen van harte welkom en stelt de ons welbekende Reint Wobbes voor aan het publiek. Reint neemt ons mee in de geschiedenis en oorsprong van de rivier De Fivel.

De opkomst was overweldigend! Maar liefst 98 belangstellenden hoorden het verhaal van Reint aan. Er moesten veel extra stoelen worden aangesleept en een aantal mensen moesten zelf staan.

De oorspronkelijke rivier de Fivel is de laatste tijd erg in de belangstelling. Er is een boek en een film over de Fivel verschenen en ook de Culturele Raad van Middelstum heeft in 2010 in de vorm van Kunstmonument aandacht geschonken aan de Fivel.

Omstreeks 600 voor Christus bestond een groot deel van de provincie Groningen nog uit waddegebied. Deze kaart toont de riviermondingen van de Hunze (het latere Reitdiep), de Fivel en de Eems. In de periode tussen 300-800 waren er veel overstromingen, maar na 800 na Christus zette een periode in waarbij het land meer dichtslibde waardoor de vroegere streken Humsterland, Middag, Hunsingo , Fivelingo en Klei-Oldambt ontstonden.

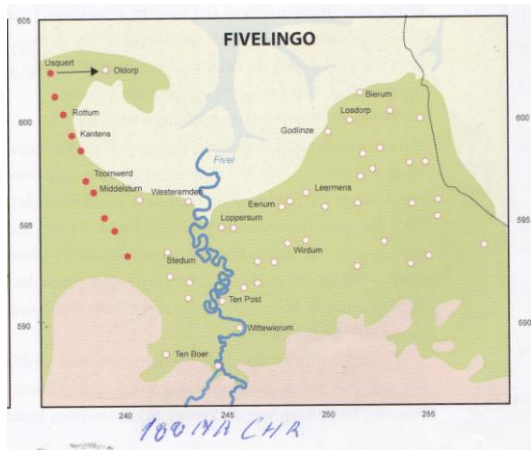

Doordat de dichtgeslibde kwelders zeer vruchtbaar waren, ontstonden rond het jaar 600 voor Christus de eerste nederzettingen op de kwelderwallen langs de Fivelboezem, eerst alleen in de zomerperiode, later permanent. Om zich te beschermen tegen hoog water, werden de toenmalige nederzettingen gebouwd op heuvels. Langs de westelijke oeverwal van de Fivel ontstonden zo Westerwijtwerd, Middelstum, Toornwerd, Kantens, Eelswerd, Rottum, Helwerd, Kloosterwijtwerd en Usquert.

Deze heuvels werden wierden genoemd, waaraan veel namen zijn ontleend, zoals bijvoorbeeld Westerwijtwerd en Toornwerd.

De Fivel is ontstaan in de hoogveenmoerassen rond Slochteren, Sappemeer en Kolham. Door de doorgaande aanslibbing in de Fivelboezem verplaatste de uitmonding zich in de loop der tijd naar Westeremden. In de kroniek van Bloemhof te Wittewierum wordt vermeld dat rond 1200 de monding van de Fivel bij Westeremden werd afgedamd.

Klooster Bloemhof lag op een wierde aan de rechteroever van de Fivel. Vanaf 1225 werd begonnen met de bouw van een nieuwe stenen kerk bij het klooster. Dit gebeurde echter per abuis gedeeltelijk in een oude bedding van de Fivel, met als gevolg dat men al in die tijd moest heien.

Door het dichtslibben van de uitmonding van de Fivel stagneerde de waterafvoer uit de veengebieden en hoopte zich in het lage midden van Fivelingo op. Dit resulteerde in de aanleg van kunstmatige maren langs de dorpen. Een mooi voorbeeld van een gegraven maar is het Damsterdiep dat rond het jaar 1000 is gegraven en toen nog een open verbinding met de zee had. Door invloed van eb en vloed is het diep gaan meanderen waardoor het een natuurlijk aanzien heeft gekregen.

Vanaf de elfde eeuw begonnen de mensen in het gebied ook dijken en polders aan te leggen. In het begin waren deze dijken amper een meter hoog. Later werden de dijken aan elkaar geknoopt waarmee ook de eerste sluizen ontstonden. De eerste wegen werden vaak gelegd over de dijken, waardoor de wegen niet recht waren. Een mooi voorbeeld daarvan is de Delleweg.

Ten westen van Loppersum ligt nabij de Delleweg een heemstede met de naam Reddeloos. Dit huis ligt in het dal van de voormalige Fivelboezem en dankt zijn naam aan de legende dat voor het ontstaan van de dijken, de schepen in deze baai bij storm beschutting zochten en soms op de zandbank werden geworpen met het gevolg dat ze dan reddeloos verloren waren.

Veel plaatsnamen zijn afgeleid van hun ontstaan. Zo zijn de plaatsnamen die eindigen op "zijl" - wat spuisluis betekent - vaak gebouwd in de omgeving van een kanaal dat naar een zijl leidt. Denk aan Delfzijl, Termunterzijl.

Plaatsnamen eindigend op "wold" of "wolde" liggen meer in de vochtige dichtbegroeide veen- en kleigebieden. Bijvoorbeeld. Zuidwolde, Steerwolde (afgeleid van Stedumerwolde), Westerwolde.

Tot halverwege de vijftiende eeuw is de Fivel ingepolderd door de monniken. Het aangeslibde klei bleek zeer vruchtbare grond te zijn. Het gebied werd daardoor ook wel de graankelder van het noorden genoemd. Ieder wierdedorp was daarom ook in het bezit van een korenschip waarmee granen, zaden en peulvruchten werden vervoerd.

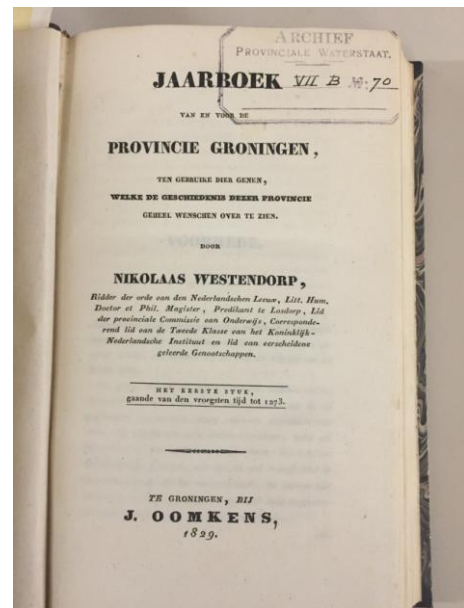
Deze welvaart was ook zichtbaar aan de grote romaanse en gotische kerken en kloosterboerderijen in het gebied, zoals bijvoorbeeld de kerken van 't Zandt, Zeerijp, Stedum, Middelstum en Loppersum.

In de 19e eeuw kwam er aandacht voor het ontstaan van de wierden en werden deze veelal opgegraven. De predikant Nikolaas Westendorp uit Losdorp beschreef in 1819 de opgraving in een wierde bij Termunterzijl. De artsen Rembertus Westerhoff uit Warffum en Gozewinus Acker Stratingh uit Groningen deden in de jaren dertig van de 19e eeuw opmetingen, groeven sleuven, vonden bewoningssporen en deden van dat alles verslag. Ook schoolmeester J.G. Rijkens uit Wehe bestudeerde in dezelfde tijd de wierden in de Marne.

Westerhoff drong in 1848 in de Tweede Kamer aan op een wet inzake het begraven, waarmee de grondslag voor de lijkwet was ontstaan.

De waarnemingen van deze vier geleerden toonden aan dat de wierden door mensen waren opgeworpen. Daarmee kwam een einde aan de discussie of wierden al dan niet op natuurlijke wijze waren ontstaan.

Vanaf 1840 vond er een stormachtige ontwikkeling in de landbouw plaats. Men ontdekte dat wierdegrond bijzonder vruchtbaar was en geschikt als mest voor de schralere zand- en veengronden. Dit leidde er toe dat veel wierden in Groningen en Friesland geheel of gedeeltelijk werden afgegraven. De grond bracht zoveel op dat zelfs huizen en boerderijen werden afgebroken en later weer werden opgebouwd. Zo werd Toornwerd door Jan Oost Elema grotendeels afgegraven.

Meer over de Fivel onder andere in:

- Kunstmonument 2010 : verborgen Fivel / [red. Culturele Raad Middelstum ; tekst Reint Wobbes ; poezie Jan Glas ... et al.]. - (Leens : De Marne), 2010.
- Fivelboezem : de erfenis van een verdwenen rivier / [tekst: O.S. Knottnerus ; red.: H. Groenendijk ... et al.]. - Bedum : Profiel, 2005
- <http://facsimile.ub.rug.nl/cdm/compoundobject/collection/Kaarten/id/2012/rec/2> (Universiteitsbibliotheek Groningen, uklu BACKER PORT 05 NO18)
- <http://facsimile.ub.rug.nl/cdm/compoundobject/collection/Kaarten/id/2034/rec/3> (Universiteitsbibliotheek Groningen, uklu BACKER PORT 04 NO02)